

Reflexe novodobých českých dějin, sametové revoluce a současného vývoje v názorech veřejnosti¹

Stanislav Hampl, Jiří Vinopal, Jiří Šubrt

Reflections of Modern Czech History, the Velvet Revolution and the Current Development in Public Opinion

Abstract: This article describes the attitudes of the Czech public towards the Velvet Revolution and towards the social situation preceding and following it. The text deals with the general image of Velvet Revolution in the context of modern Czech history, tracks public opinion on this event, deals with evaluations of the period before and after November 1989, and handles assessments of the whole previous period. The event of the Velvet Revolution in Czech history is seen predominantly as a highlight, and as a positive phase in Czech history. Similarly, the stage that followed is seen in a predominantly positive light, although not so much as the change of political regime itself. However, there is a significant difference between how Czech public opinion judged the first and second decades after the Velvet Revolution. According to the public, not all areas of society have showed improvement during the latter period; in some cases developments are viewed negatively.

Keywords: Velvet Revolution, public opinion, historical consciousness, public opinion survey.

Sociální změny byly v naší zemi odstartovány před více než dvaceti lety událostmi, které se běžně označují výrazem „sametová revoluce“. Vnímání sametové revoluce a jednotlivých událostí spojených s pádem komunistického režimu je podstatnou složkou historického vědomí české společnosti. Pro současnou střední generaci, která osobně nezažila komunistický puč v roce 1948 a v době násilného potlačení Pražského jara a následného nástupu tzv. normalizace byla ještě v dětském věku, je listopad 1989 jediným výrazným dějinným zlomem, který mohla „pocítit na vlastní kůži“, kterého se mohla aktivně zúčastnit a následně pak využít možnosti, které přechod ke svobodné společnosti nově nabídl. Dvacáté výročí sametové revoluce, které si česká společnost připomněla v roce 2009, výrazněji přitáhlo pozornost širší veřejnosti k tehdejší události, podnítilo vznik řady analýz tehdejších událostí i polistopadového vývoje [např. Kunštát 2010] a vyvolalo řadu otázek a diskusí spojených s hodnocením jejího významu a s bilancováním následujícího období, které znamenalo postkomunistickou společenskou transformaci [Večerník 2002], přechod od autoritativního posttotalitního společenského systému k demokracii [Brokl 1990; Balík et al. 2003; Balík a Kubát 2004], od plánovaného hospodářství k tržní ekonomice, a rovněž postupné začleňování do evropských a euroatlantických struktur.

Tato stať má za cíl deskriptivním způsobem zmapovat postoje české veřejnosti, které s přechodem k novému typu politického, ekonomického a společenského systému souvisejí. Opíráme se v ní zejména o data ze tří velkých výzkumů, které proběhly v roce 2009, tedy u příležitosti 20. výročí listopadových událostí.² Tam, kde je to možné, uvádíme přitom srovnání zahrnující delší časové období, případně využíváme i další poznatkové zdroje.³ Obecným teoretickým rámcem, ze kterého k analýze reflexe novodobých českých dějin, sametové revoluce⁴ a současného vývoje v názorech veřejnosti přistupujeme, je koncepce historického vědomí a kolektivní paměti.⁵

V textu děleném do pěti částí nejprve vložíme historický obraz sametové revoluce do kontextu vnímání novodobých českých dějin a následně představíme názory české veřejnosti na událost jako takovou. Ve třetí části se budeme věnovat porovnání období před a po listopadu 1989 a ve čtvrté pak následně hodnocení porevolučního vývoje samotného. V závě-

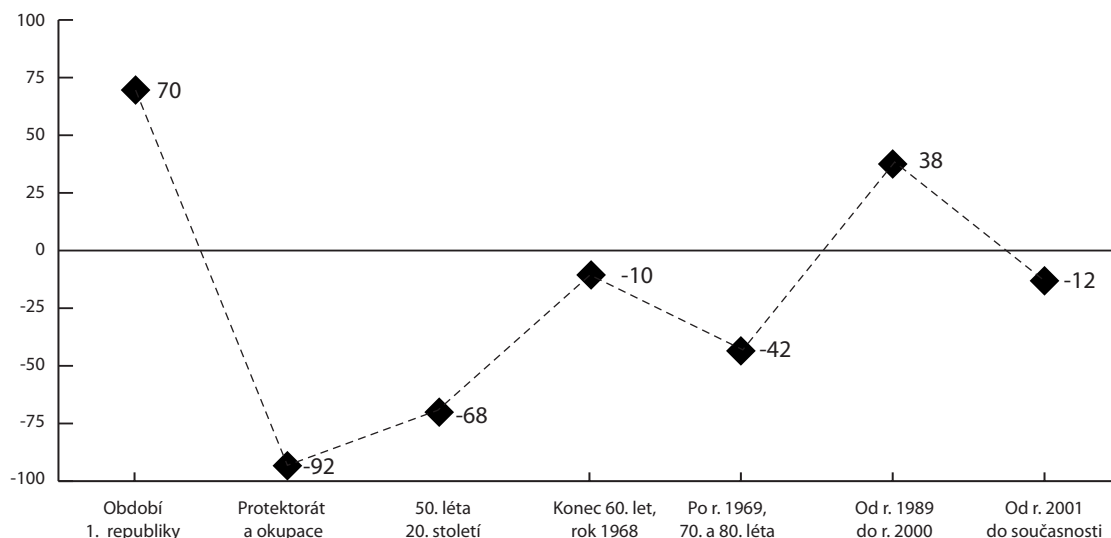
rečné diskusi se pokusíme vysvětlit některé klíčové poznatky a zejména pak určité rozpory v hodnoceních vyjadřovaných českou veřejností.

Názory občanů ČR na novodobé české dějiny

Hlavním tématem stati je sametová revoluce, co jí předcházelo, a to, co po ní následovalo. Nicméně nejprve je vhodné zaměřit se alespoň krátce na širší kontext české historie od první světové války. Klíčové události konce století se tak podaří zasadit do kontextu, v němž jsou novodobé dějiny českou veřejností v současnosti vnímány celkově.⁶

Podívejme se na uplynulé století nejprve z hlediska hodnocení jednotlivých etap v pojmech *vzestupu* a *úpadku* (viz Graf 1). V tomto ohledu je z novodobých českých dějin vůbec nejlépe hodnoceno období První československé republiky mezi světovými válkami, které pozitivně vnímá zásadně více současných českých občanů, než kolik jej hodnotí negativně (85 % ku 15 %). Naopak jako fáze úpadku je nejčastěji vnímáno období hned následující, tj. protektorát a okupace nacistickým Německem (4 % ku 96 %), a velmi podobně v negativním světle hodnotí současná česká veřejnost také léta, která následovala po únoru 1948, tj. konec čtyřicátých a padesátá léta (16 % ku 84 %). U vnímání konce 60. let a konkrétně roku 1968 se již podíly hodnotících jej jako vzestup a úpadek vyrovnávají (45 % ku 55 %), díky čemuž se v souhrnném vyjádření období na stupnici mezi úpadkem a vzestupem dostává výrazně výše, než dvě období předcházející. Ochlazení a nový úpadek však očima současné veřejnosti přichází hned následovně, a to v 70. a 80. letech. Negativní hodnocení u nich sice již nepřevažuje nad pozitivním o tolik, jako tomu bylo v případě období před Pražským jarem, přesto jsou i tato dvě desetiletí českou veřejností hodnocena jako období úpadku velmi jednoznačně (29 % ku 71 %). Z pochopitelných důvodů je pak jako období vzestupu podobně dominantně vnímáno první desetiletí po sametové revoluci, ačkoli ani ono nedosahuje takového univerzálně kladného hodnocení, jako je tomu v případě 1. republiky. Za pozornost již v tuto chvíli stojí také to, že druhá dekáda „po sametu“ je hodnocena odlišným způsobem, než byla ta první. Zatímco u období let 1989-2000 podíl vnímajících je jako období rozkvětu převažoval (69 % ku 31 %), u období

Graf 1: Hodnocení jednotlivých období novodobých českých dějin veřejností

Pozn.: Hodnoty udávají rozdíl procentních bodů mezi podíly těch respondentů, kteří období považují za rozkvět a těch, kteří je považují za úpadek, při vyloučení odpovědí „nevím“.

Zdroj: Výzkum Aktér 2009/12, n = 1071.

od roku 2001 do současnosti je již s podílem vnímající toto období jako úpadek prakticky vyrovnaný, resp. mírně převážují negativní hodnocení (44 % ku 56 %). Jak se ukáže v dalších částech tohoto článku, větší míra kritického pohledu na období po prvním desetiletí od revoluce se objevuje v nejrůzněji laděných otázkách a tématech, a zdá se tak být důležitým signálem o určitém zlomu ve vývoji nové demokratické české společnosti.

Poznatky o hodnocení jednotlivých period novodobých českých dějin můžeme prohloubit názory lidí na to, ve kterých obdobích se Češi chovali nejstatečněji nebo naopak, za která by se měli stydět. Jak je patrné, hodnocení období jakožto úpadku ještě neznamena, že nemohlo znamenat významný pozitivní impuls při konstrukci historického vědomí nebo národní identity. Právě v období, které je současnou českou společností vnímáno jako nejhlubší úpadek, tzn. protektorát a okupace, se totiž Češi podle současníků také chovali nejstatečněji. Ostatně, statečně se Češi z dnešního pohledu během relativně krátkého období druhé poloviny 20. století chovali hned při několika příležitostech, navíc také při vyhlášení samostatnosti v říjnu 1918 a při mobilizaci armády před okupací. Těch, kteří na první místo kladou statečnost Čechů během sametové revoluce, je také významné množství, události dřívější historie však v tomto ohledu nijak nepřevyšuje.

Ve kterých obdobích se Češi chovali nejstatečněji

- Vyhlášení samostatnosti v říjnu 1918 11%
- Mobilizace armády před Mnichovem 1938 19 %
- Protifašistický odboj 1938 až 1945 32 %
- Únorové události roku 1948 4 %
- Pražské jaro 1968 8 %
- Protikomunistický odboj 1948 až 1989 8 %
- Sametová revoluce 1989 18 %

Zdroj: Výzkum STEM, Trendy 2008/10, n = 1245.

Podobně v případě hodnocení toho, za které události v novodobých dějinách by se měli Češi stydět, lze najít diferencovanější pohled, než je možné odhalit ze souhrnného hodnocení vzestupu či úpadku celých období. V souladu s ním nejvyššího podílu dosahují události politických procesů v 50. letech, které jako ostudné uvádí nejvyšší podíl současné české populace. Současně však také nezanedbatelný podíl (14 %) udává, že bychom se měli stydět za vývoj po listopadu 1989, což vytváří jakýsi protipól k převážně pozitivnímu hodnocení tohoto období v kategoriích vzestupu a úpadku. Na druhém místě z hlediska studu za události v novodobé české historii se objevuje kapitulace před nacisty, což dále dokládá komplikovaný pohled na události kolem druhé světové války. Z pohledu dnešní české veřejnosti jde o období největšího úpadku; kromě toho je to však také období, kdy se podle největšího podílu současníků Češi chovali statečně, a současně také období, které bylo „odstartováno“ událostmi, vnímanými velkou částí dnešní české veřejnosti jako ostudné.

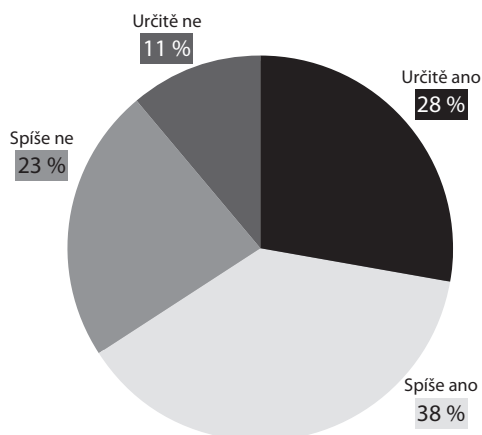
Za která období by se měli Češi stydět

- Rozbití Rakouska-Uherska 1918 3 %
- Kapitulace před nacisty 17 %
- Únorové události 1948 13 %
- Politické procesy 50. let 41 %
- Normalizace 70. a 80. let 12 %
- Vývoj po listopadu 1989 14 %

Zdroj: Výzkum STEM, Trendy 2008/10, n = 1245.

Jak lze očekávat v souvislosti s tím, jak se posouvá hranice osobní zkušenosti a vzpomínek, odpovědi na obě otázky jsou do určité míry podmíněny generačně. Lidé ve věku nad 60 let častěji než ostatní zdůrazňují jako důvod hrdosti mobilizaci před Mnichovem a protifašistický odboj; lidé ve věku 18-29 let naproti tomu více vyzvedají sametovou revoluci. Starší populace poněkud méně často než ostatní vyjadřuje stud za nor-

Graf 2: Je sametová revoluce jednou z nejvýznamnějších událostí našich dějin?

Zdroj: Výzkum STEM, Trendy 2009/10, n = 1278.

malizaci v 70. a 80. letech, častěji naopak vnímá jako období hodné studu vývoj po listopadu 1989 [STEM 2008a, 2008b].

Hodnocení sametové revoluce

Jak bylo uvedeno v předchozí kapitole, ačkoli sametová revoluce je jednou z nejzmiňovanějších událostí mezi těmi, kdy mohou být Češi hrdí na svoji statečnost, období po ní je částí současné české veřejnosti vnímáno jako ostudné. Hodnocení samotné sametové revoluce ani navazujících událostí nebo dalších souvislostí proto není úplně jednoznačné. Podívejme se nyní, jak je z dnešní perspektivy sametová revoluce veřejností posuzována.⁷

Co se týče celkového hodnocení události samé, dvě třetiny občanů dnes soudí, že sametová revoluce je jednou z nejvýznamnějších událostí našich novodobých dějin, zatímco opačného názoru je zbývající jedna třetina. Názory na tuto otázku jsou přitom do určité míry diferencovány věkem a vzděláním, když nejčastěji je sametová revoluce vyzvedávána mezi nejmladšími věkovými ročníky a lidmi s vysokoškolským vzdělá-

ním, nejméně často naopak u ročníků nejstarších a lidmi se vzděláním základním.

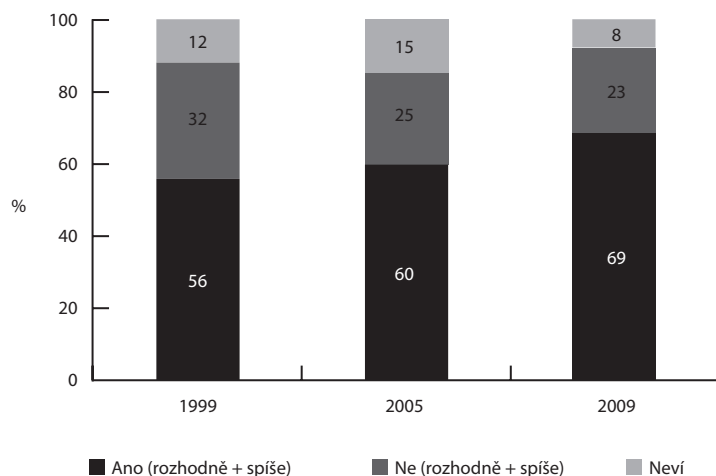
Ve stejném duchu se nesou i názory na další podobně obecně formulované otázky. Výraznou převahu mají například v české veřejnosti taci, podle kterých se změna v roce 1989 vyplatila, přičemž tento postoj navíc v posledních deseti letech plynule posiluje.

Široké uznání významu události v listopadu 1989 dokládají rovněž výsledky průzkumů, podle nichž většina veřejnosti (73 %) soudí, že i dnes má význam si události sametové revoluce připomínat [Kunštát 2009: 7].

Kromě celkového hodnocení byla v souvislosti s dvacetiletým výročím v rámci některých výzkumů v České republice událost sametové revoluce podrobena i detailnějšímu zkoumání, resp. byly sledovány názory a postoje současníků k více různým aspektům této události.

Jedním z takových například je, zda byl podle názorů občanů bývalý režim poražen revolucí, anebo se zhroutil sám; případně, proč vlastně k sametové revoluci došlo. Podle výsledků průzkumu CVVM se v tomto ohledu přibližně polovina občanů domnívá, že šlo o skutečnou revoluci, na druhé straně téměř dvě pětiny soudí, že se komunistický režim zhroutil sám [Kunštát 2009: 6]. Jmenování konkrétních zdrojů a příčin sametové revoluce respondenty téhož výzkumu pak ještě více odkazují ke druhé modalitě, když dominují typy odpovědí kladoucí bezprostřední příčinu sametové revoluce do takových okolností, jako je špatná vláda normalizačního vedení KSČ (uvedlo 23 % respondentů), rozklad režimu, který nebyl schopný se reformovat (18 %), nebo vnější, zahraničně politické důvody jako je například rozpad východního bloku (13 %). Ačkoli aktivní prvek v podobě touhy po svobodě, odstranění totality a nastolení demokracie, který více odpovídá představě aktivního činu revoluce, se objevuje pouze u 17 % respondentů, nelze tím zřejmě přesvědčení o revoluční povaze události zcela diskvalifikovat. Vzhledem k tomu, že otázka se otevřenou formou dotazovala na to, co k sametové revoluci vedlo, není s podivem, že respondenti mohli mít tendenci uvádět spíše takové okolnosti, na něž potřeba revoluční změny reagovala. (K výsledkům průzkumu podrobněji [ibid.]).

Graf 3: Stála změna v roce 1989 za to?

Zdroj: Výzkumy CVVM Naše společnost (1999/10, 2005/5, 2009/9), podrobněji Veselský [2009].

Kromě výše uvedených aspektů obrazu sametové revoluce u současné české veřejnosti se také na základě realizovaných výzkumů ukazuje, že podle většiny současných šlo o celospolečenské hnutí (62 %), nikoli jen důsledek činnosti disidentských skupin (30 %), a že tedy politické změny v roce 1989 měly podporu většiny národa (61 %) nebo dokonce celé společnosti (11 %). Obraz revolučnosti roku 1989 je podpořen také názorem většiny současných, že smyslem procesů, jež v r. 1989 proběhly, byla revoluční změna (61 %), nikoli jen reforma komunistického systému (28 %), přičemž dvě třetiny obyvatel České republiky soudí, že cílem byla především změna politická (74 %) a nikoli ekonomická (18 %) [ibid.].

Některé z těchto názorů lze přitom do jisté míry konfrontovat s výsledky výzkumů Ústavu pro výzkum veřejného mínění při Federálním statistickém úřadu, které byly provedeny v poslední dekádě listopadu a v první polovině prosince 1989. Jakkoli nelze pochybovat o tom, že přáním většiny občanů tehdy byl přechod k demokracii, představy o dalším vývoji byly samozřejmě mlhavé. Názor, že by se Československo mělo nadále vyvíjet „kapitalistickou cestou“, vyjadřovala tehdy jen 3 % populace. Od listopadu do prosince se mírně snížil podíl těch, kteří si přáli vývoj „socialistickou cestou“ (z 45 % na 41 %), a na jeho úkor narostl podíl těch, podle nichž měl být další vývoj „něco mezi tím“, tedy jakási „třetí cesta“, kompromis představ o výhodách tehdejšího socialismu a kapitalismu (z 47 % na 52 %) [Slejška, Herzmann a kol. 1990]. Je zřejmé, že dnešní pohled veřejnosti na tyto události je z odstupu dvaceti let jiný, než byl pohled těch, kteří je právě prožívali tak říkajíc na vlastní kůži a pro které znamenaly „žhavou přítomnost“. Mimo jiné jistě i proto, že se během prvních porevolučních let v české veřejnosti výrazně proměnilo chápání pojmů socialismus, komunismus a kapitalismus.

Názory na společenskou situaci před listopadem 1989 a po něm

Sociální změna začínající v listopadu 1989 ukončila dvacetileté období normalizace, které takto označovala sama komunistická moc, když po srpnu 1968 likvidovala vše, co bylo spojené s tzv. Pražským jarem a tzv. obrodným procesem. Společensko-historickou reflexi české veřejnosti, včetně názorů na porovnání předlistopadové a současné společnosti, se výzkumná sociologická pracoviště – akademická i z privátní sféry – zabývají už od počátku devadesátých let. Podívejme se nejprve, jak v poznatcích těchto výzkumů vypadá obecné hodnocení poměrů před listopadem a dnes.

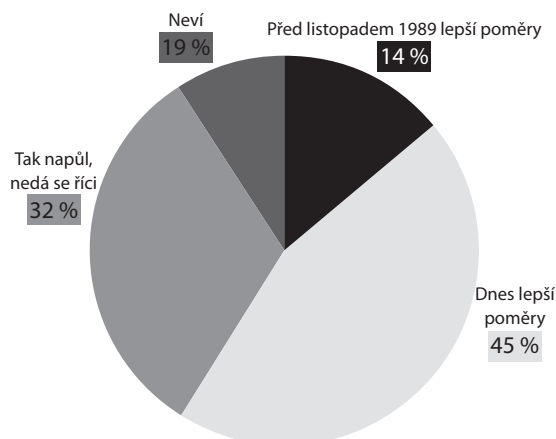
Z přehledu názorů vyplývá, že dnešní poměry jsou současnými hodnoceny výrazně lépe než poměry před listopadem 1989, nicméně hodně je i takových, kteří konstatují, že je to „tak napůl“. Poměrně výrazný příklon k porevolučnímu období z hlediska „poměrů“ ve výběrově formulované otázce však nemusí automaticky znamenat dramaticky odlišné vnímání současnosti oproti minulosti. Například ve výzkumu Aktér 2009 byly položeny otázky na hodnocení každého z obou období zvlášť a navíc v mírně odlišné formulaci - na „stav české společnosti“. Jak se ukazuje, hodnocení rozdílů obou etap z různých úhlů pohledu a v různých kontextech může vést k odlišným závěrům.

Je patrné, že v tomto případě již obě období nejsou hodnocena tak výrazně rozdílně, jak by možná bylo možné očekávat v návaznosti na výsledky předchozí otázky i s ohledem na převážně pozitivní chápání sametové revoluce jako takové. Důvody, proč „stav společnosti“ nebyl v roce 2009 veřejným míněním vnímán výrazněji odlišně od období normalizace, lze s využitím dostupných empirických dat hledat zejména ve dvou oblastech: (1) v kritickém pohledu na některé konkrétní kroky, které byly v České republice v návaznosti na listopadový převrat učiněny, a (2) v obecnějších názorech na stav nebo fungování klíčových oblastí života obyvatel tehdy a dnes.

Co se týče první oblasti, je zřejmé, že ne všechny klíčové polistopadové cíle nebo reformy jsou českou veřejností vnímány jako úspěšné nebo dokonce správné. Z výzkumu agentury STEM Trendy (říjen 2009) například vyplývá, že podle téměř poloviny obyvatel (44 %) se nepodařilo naplnit jedno z hesel listopadových událostí „Zpátky do Evropy!“, které vyjadřovalo aktuální potřebu změny geopolitické i kulturně-civilizační orientace země, vymanění se ze sféry sovětského vlivu a začlenění do struktur evropských a euroatlantických, ale také „dohnání“ a vyrovnání se ekonomické úrovni západních zemí, jejich životnímu standardu [STEM 2009c]. Z výzkumů CVVM je zase patrné, že podstatná část české populace nepovažuje za spravedlivé některé klíčové polistopadové akty, jako byly kupónová privatizace (54 %), restituce rozsáhlých majetků (44 %) nebo deregulace cen (42 %). Pochyby nikoli nevýznamné části populace lze vidět i v případě lustračního zákona (29 %) nebo restitucí drobného rodinného majetku (22 %).⁸

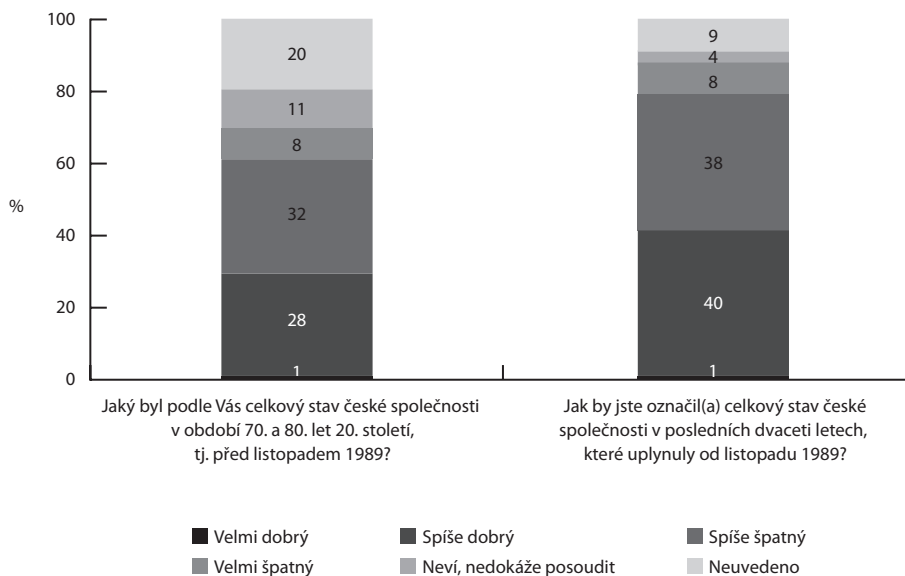
Další informace pro analýzu zdrojů současné nespokojenosti, jejíž existence v kontrastu k první dekádě po listopadu 1989 je patrná již v Grafu 1, poskytují výsledky průzkumů Aktér 2009 a opět i CVVM [Tabery 2009]. Ty umožňují porovnat hodnocení situace v období normalizace a v současnosti diferencovanějším způsobem, totiž v jednotlivých oblastech života. Oba výzkumy se shodují v tom, že v „současné

Graf 4: Jak občané ČR hodnotí poměry před listopadem a dnes

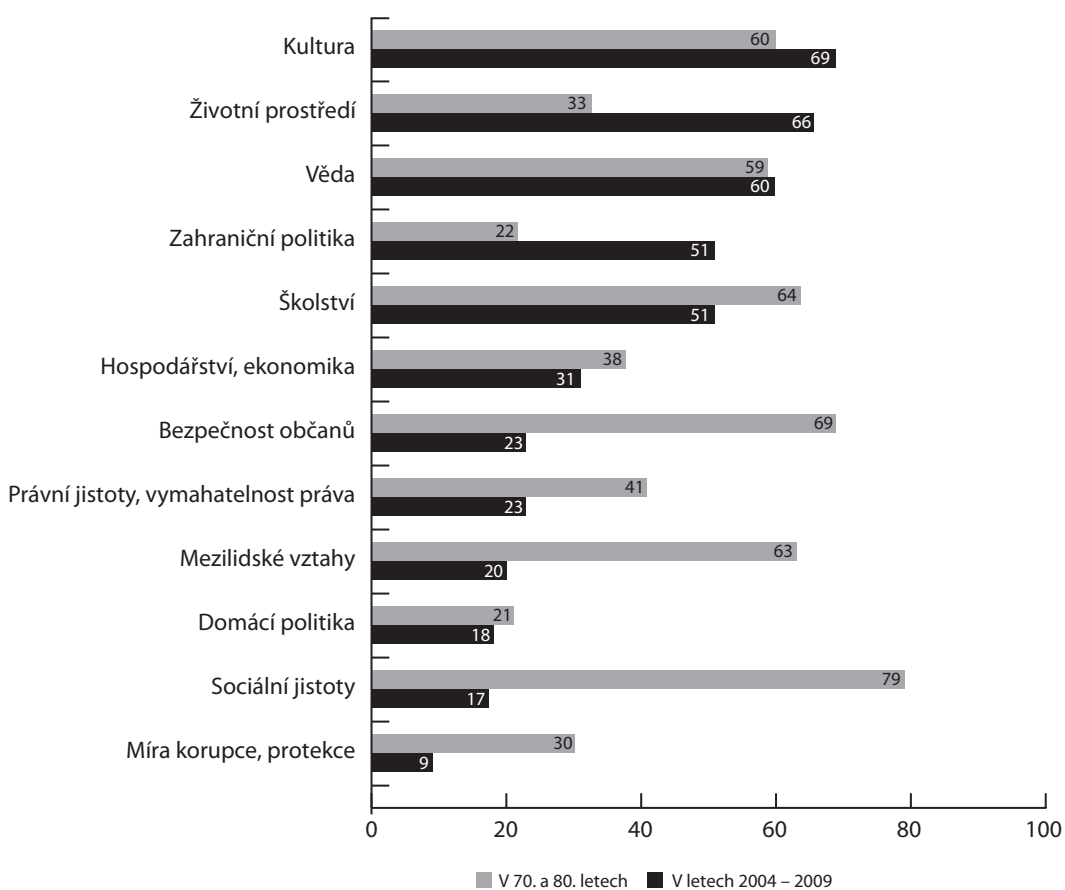
Zdroj: Výzkum STEM, Trendy 2009/10, n = 1278, srv. Tabery [2009].

Graf 5: Hodnocení stavu české společnosti v období normalizace a v současné době

Zdroj: Výzkum Aktér 2009/12, n = 1071.

Graf 6: Hodnocení situace v některých oblastech české společnosti v 70. a 80. letech 20. století a v posledních pěti letech.

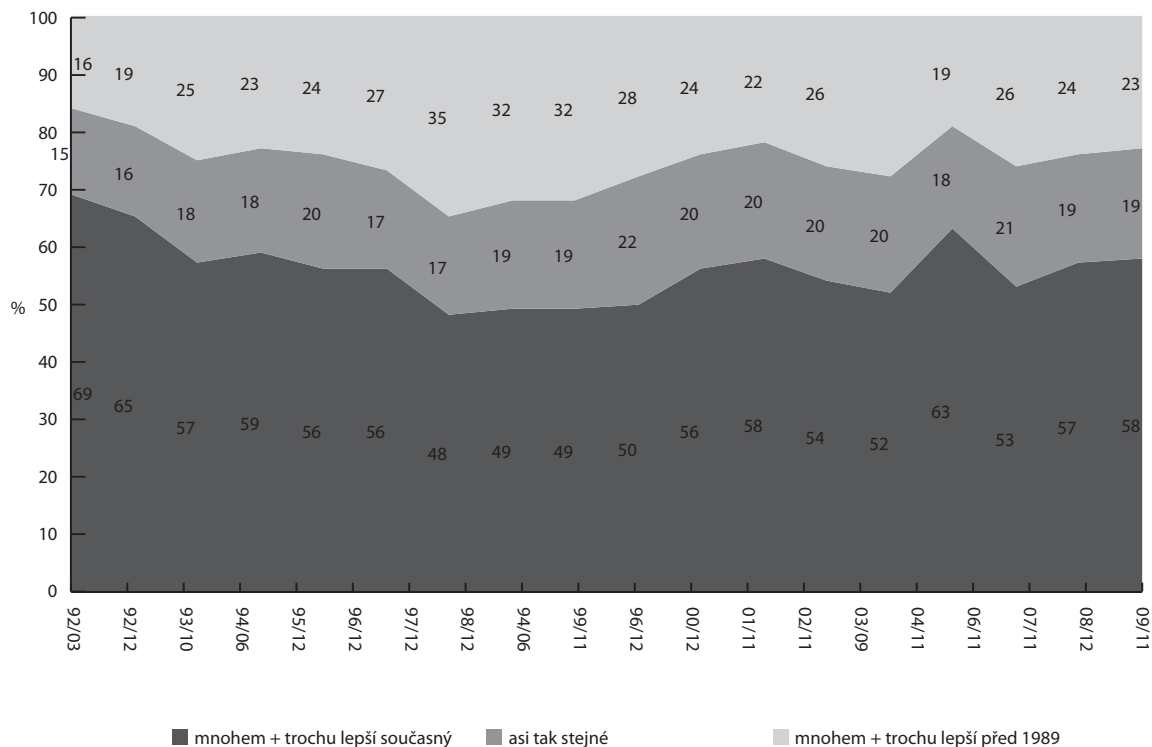

Pozn.: Hodnoty udávají součet podílů odpovědí „velmi dobrá“ + „spíše dobrá“.

Zdroj: Výzkum Aktér 2009/12, n = 1071.

Graf 7: Názory občanů na předlistopadový a současný režim v časovém srovnání

Když vezmeme všechno dohromady a srovnáme minulý a současný režim, řekl(a) byste, že současný režim je lepší, stejný, nebo horší než ten předcházející, tj. před listopadem 1989?

Zdroj: Výzkum STEM, Trendy 1992-2009.

době“ (Aktér 2009), resp. v „období po roce 1989“ (CVVM) jsou v porovnání s dobou před listopadem 1989 hůře hodnoceny zejména sociální jistoty, pocit bezpečí, mezilidské vztahy a zabezpečení ve stáří, tzn. jedny z nejdůležitějších existenčních hodnot.⁹

V návaznosti na uvedené kritické aspekty pohledu české veřejnosti na aktuální stav i některé polistopadové kroky se proto nabízí otázka, který politický režim dnes považují obyvatelé České republiky za lepší – ten, který byl před listopadem, nebo ten současný? Toto téma je sledováno průběžně agenturou STEM již od roku 1992 a kompletní výsledky nabízí Graf 7.

Jak je patrné, bez ohledu na kritické hodnocení některých oblastí i nezanedbatelný podíl lidí, kteří období před listopadem 1989 nevnímají negativně; a naopak v souladu s obecnými hodnoceními uvedenými v úvodu tohoto bloku, většina české veřejnosti v roce 2009 hodnotila současný režim lépe než režim předchozí, přibližně pětina jako stejný a pouze pětina jako horší. Současný režim přitom za lepší stabilně považují především mladší lidé a občané s vyšším vzděláním (vysokou školou a maturitou), v souvislosti se stárnutím populace a vývojem společnosti však v roce 2009 obhájci polistopadových změn převážili dokonce už i mezi lidmi ve věkové skupině nad 60 let, v níž byli proti zastáncům předlistopadového režimu do té doby v menšině.

Časová řada názorů od roku 1992 nicméně ukazuje, že se v historii samostatného českého státu výrazně měnil i celkový poměr stoupců současného a minulého režimu. Podíl obhájců předlistopadových poměrů rostl až do přelomu let 1997/1998 a pak se až do podzimu 1999 udržoval nad 30 %. Připomeňme, že to byla neklidná doba, kdy vláda přiznala závažné chyby a musela zavést úspěšné „baličky“. Následoval rozpad ODS, provizorní vláda a poté opoziční smlouva. Hlasy pro současný a minulý režim se nejvíce přiblížily v říjnu 1999 (44 % : 35 %), kdy vrcholil nesouhlas veřejnosti s opoziční smlouvou a vznikaly (vedle stranické Čtyřkoalice) četné občanské iniciativy namířené proti tomuto uspořádání. Od počátku roku 2000 začalo stoupců minulého režimu přes různé výkyvy ubývat a v současné době tvoří lidé, kteří považují předlistopadový režim za lepší než současný, necelou čtvrtinu dospělé populace [STEM 2009b].

S hodnocením obou režimů konečně souvisí i otázka možného návratu k tomu předchozímu. Na základě poznatků získaných k této problematice v průběhu posledních deseti let je zřejmé, že ten je i přes značně kritický pohled na současnou společnost pro naprostou většinu obyvatel České republiky nežádoucí (79 % v roce 2009) a současně, že podle ještě vyššího podílu veřejnosti je takový návrat i nepravděpodobný (89 % v roce 2009) [Veselský 2009].

Názory na vývoj české společnosti v posledních 20 letech

Jak jsme již uvedli výše, skutečnost, že většina lidí považuje polistopadový režim za lepší než ten, který u nás byl před rokem 1989, ještě neznamená, že jsou občané plně spokojeni s tím, jak se naše země v posledních dvaceti letech vyvíjela. Společnost STEM pokládá otázku bilancující období po sametové revoluci od roku 1997 a výsledky ukazují, že zhruba polovina lidí stabilně vnímá polistopadový vývoj s pocity smíšenými. Ve zbylé polovině měli nespokojení nad spokojenými až donedávna mírně navrch. Od roku 2005 se poměr sil zhruba vyrovnává a aktuální data potvrzují další příklon lidí k tomu, že z polistopadového vývoje mají celkově pocit uspokojení. „Uspokojených“ je 30 %, kdežto „nespokojených“ 22 %, téměř polovina má však i nadále pocity smíšené.

O něco lépe hodnotí současný stav společnosti lidé mladší, vzdělanější, bohatší a ti kteří jsou orientováni pravice. Naopak o něco hůř hodnotí současný stav společnosti lidé starší, méně vzdělání, chudší a ti, kteří jsou orientováni levice. Podíváme-li se na pocity stoupenců v roce 2009 nejsilnějších stran, uvidíme na jednom pólu optimismus stoupenců ODS, na druhém výraznou nespokojenost komunistů a nevoličů. Pro stoupence ČSSD jsou typické „smíšené pocity“ [STEM 2009b].

Podle jiné otázky položené ve výzkumu Trendy 2009 souhlasilo s názorem, že dvacet let od roku 1989 patří mezi nejlepší období v naší historii, 43 % dotázaných, větší podíl 57 % s tímto názorem ovšem nesouhlasil. Připomeňme si, že podle poznatků stejného výzkumu hodnotí sametovou revoluci jako jednu z nejvýznamnějších událostí našich dějin 66 % občanů; opačné stanovisko zastává 33 % (viz graf č. 2). Porovnání názorů na obě uvedené otázky tedy ukazuje, že hodnocení samotné revoluce a hodnocení pre-revolučního období se u nemalé části

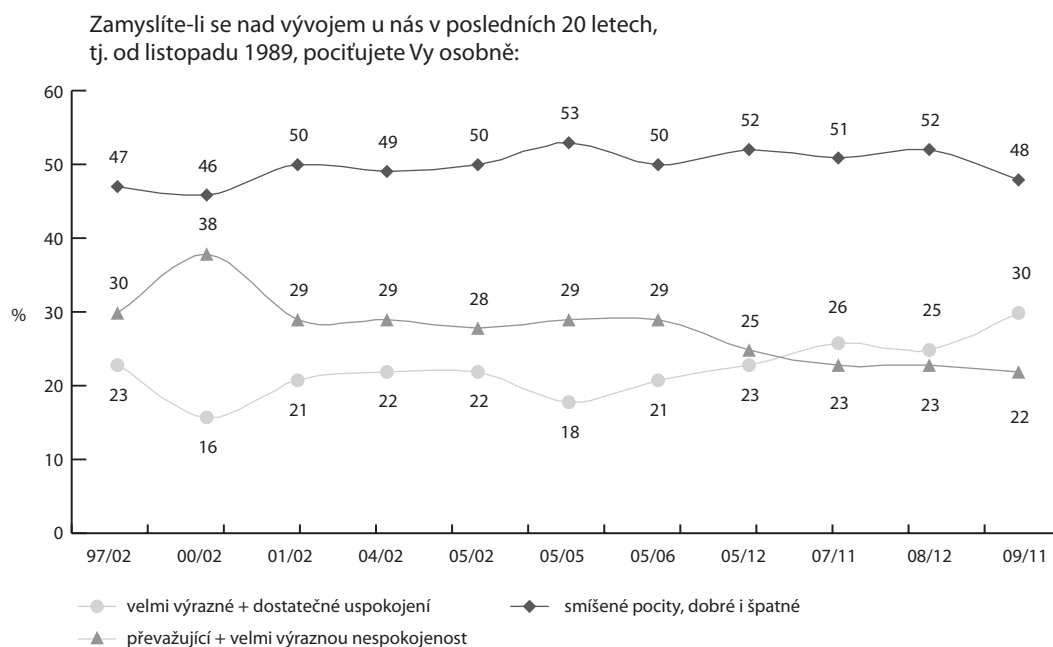
občanů rozchází. Z analýzy kombinace kladných a záporných odpovědí na obě otázky plyne, že:

- 40 % občanů považuje sametovou revoluci za jednu z nejvýznamnějších událostí a dvacet let po ní patří podle nich k nejlepšímu období naší historie;
- 26 % občanů sice považuje sametovou revoluci za jednu z nejvýznamnějších událostí, ale následující dvacetiletí podle nich nepatří k nejlepšímu období našich dějin;
- 31 % občanů si nemyslí, že sametová revoluce byla jednou z nejvýznamnějších událostí našich dějin, a ani následujících dvacet let neřadí k nejlepšímu období našich dějin;
- zbylá 3 % nepovažují sametovou revoluci za jednu z nejvýznamnějších událostí, ale následující období podle nich patří k nejlepším v našich dějinách.

Jak již bylo poznamenáno, názory na polistopadové období, podobně jako názory na sametovou revoluci jako takovou, výrazně souvisejí hlavně s ideologicko-politickými hledisky. Příznivě sametovou revoluci a posledních dvacet let vnímají zejména sympatizanti ODS. Stoupenci TOP 09 a KDU-ČSL s nimi sdílejí výrazně pozitivní pohled na sametovou revoluci, poněkud kritičtější je však jejich názor na uplynulých dvacet let. Znatelně méně příznivě se zejména na polistopadový vývoj dívají stoupenci ČSSD – jen asi třetina řadí dvacet let po roce 1989 k nejlepšímu období naší historie. Nepřekvapí, že nejvíce negativních odpovědí nalézáme u přívrženců KSČM, kteří jen vzácně hodnotí sametovou revoluci a uplynulé dvě dekády kladně.

Pohled na dvacet let staré události se ovšem liší i v závislosti na sociodemografických charakteristikách, zejména na věku a vzdělání. Mínění, že sametová revoluce je jedna z nejvýznamnějších událostí novodobých českých dějin a že dvacet let po roce 1989 patří k nejlepšímu období naší historie, sdílejí zejména lidé s vyšším vzděláním a lepším materiálním zabezpečením a rovněž lidé mladší. Např. zatímco mezi lidmi

Graf 8: Pocity občanů z vývoje v naší zemi po listopadu 1989 v časovém srovnání

Zdroj: Výzkumy STEM, Trendy 1997-2009.

se vzděláním základním a mezi občany staršími 60 let si jen třetina myslí, že poslední dvacetiletí patří k nejlepším v našich dějinách, mezi vysokoškolsky vzdělanými občany a mezi lidmi ve věku 18-29 let tento podíl přesahuje polovinu [STEM 2009c].

Stejný výzkum rovněž ukazuje, jak jsou veřejným míněním hodnoceny změny v jednotlivých oblastech života společnosti, ke kterým došlo během posledních 20 let. *Jednoznačně příznivě* vnímají lidé všechny možnosti a šance, které byly v minulém režimu nedostupné. Otevřely se hranice, občané mají možnost projevit svůj názor, vytvářet spolky, sdružení a další organizace. Svě reprezentanty mohou volit ve skutečných volbách z více stran. To jsou všechno oblasti, které jsou hodnoceny kladně takřka 90 % občanů.

Naprostá většina obyvatel České republiky (kolem 80 %) je také přesvědčena, že mají mnohem větší možnosti něčeho dosáhnout a něco vlastnit, že je neporovnatelně bohatší nabídka služeb a zboží, že lze mít rozsáhlé soukromé vlastnictví. Současně vnímají, že se otevřely šance pro pracovitě a nadané, nové možnosti vzdělání, nebo že lidé mají obecně větší šanci vzít osud do svých rukou.

Převážně příznivě jsou hodnoceny i nejdůležitější „státotvorné“ kroky. Vznik samostatného českého státu je příznivou změnou téměř pro 70 % lidí, stejný podíl občanů považuje za příznivou skutečnost i to, že jsme se stali členy NATO a Evropské unie.

Nejednoznačně jsou vnímány zásadní ekonomické proměny. Zavedení tržní ekonomiky má podporu tří čtvrtin lidí, vstup zahraničního kapitálu podporu zhruba dvoutřetinovou. Naproti tomu rozdíl v příjmech a majetku mezi lidmi, které jsou důsledkem tržní ekonomiky, jsou dvěma třetinami Čechů hodnoceny nepříznivě. Silně negativně (72 % dotázaných) je hodnocen také současný stav v oblasti důchodového zabezpečení a v nemoci, o mnoho lépe nejsou vnímány ani podmínky pro život rodin s dětmi (63 % nepříznivých hodnocení).

Nepříznivá hodnocení silně převažují (68 %) také v oblasti pořádku ve společnosti a bezpečí občanů, *zcela nepříznivě* (téměř 80 %), je pak hodnocena oblast mezilidských vztahů a morálky ve společnosti.

Abychom mohli odlišit, jak vnímají dvacet let vývoje české společnosti a její současný stav různé skupiny populace, vyhodnotili jsme 24 sledovaných oblastí jako celek. V každé z oblastí byly sloučeny kladné a záporné varianty hodnocení, poté spočten celkový skóre a respondenti průzkumu rozděleni na čtyři skupiny:

- *jednoznační stoupcí* polistopadových změn (19-24 pozitivních hodnocení) – 25 % lidí;
- *převážně spokojení* s vývojem po roce 1989 (15-18 pozitivních hodnocení) – 30 % lidí;
- *mírní kritické* současných poměrů (11-14 pozitivních hodnocení) – 26 % lidí;
- *odpůrci změn* po roce 1989 (0-10 pozitivních hodnocení) – 19 % lidí.

Které sociodemografické, ekonomické a politické charakteristiky mají vliv na hodnocení stavu, k němuž dospěla po osmnácti letech od roku 1989 česká společnost?

Nejsilnější dělicí čáru mezi stoupcí a odpůrci polistopadového vývoje vytváří politická orientace, ať už v obecné rovině (vlastní zařazení lidí na škálu levice – pravice) anebo v konkrétním vyjádření stranických preferencí. Za zmínku

stojí kritický pohled na současnost u skupiny občanů, kteří nehodlají jít k volbám, mezi nimiž byla v roce 2009 početná skupina zcela znechucených lidí.

Druhou velmi silnou okolností, která štěpí populaci na ty, kteří současný stav společnosti vidí příznivě, a na ty, podle nichž je situace po osmnácti letech vývoje k demokracii špatná, jsou materiální poměry. Lidé, kteří jsou podle svého vyjádření dobře zajištěni, jsou ve velké většině stoupcí současného vývoje, lidé zajištěni špatně současné poměry ve společnosti spíše kritizují. S materiálním zajištěním těsně souvisí i sociální postavení. Na pólu stoupců změn a příznivě hodnocících současný stav jsou především studenti a podnikatelé, na druhém pólu převážně kritiků dnešních poměrů pak stojí důchodci.

Poněkud slabším faktorem dělicím populaci v otázce hodnocení stavu společnosti po 20 letech svobodného vývoje je věk a ještě o něco méně diferencuje populaci vzdělání. V hodnocení podle vzdělání chybí výrazně negativně naladěná skupina, jakou jsou například v třídění podle věku osoby nad 60 let. Lidé se základním vzděláním jsou dokonce trochu příznivěji nakloněni polistopadovým poměrům než osoby s výučním listem.

Jak je patrné, vývoj české společnosti po roce 1989 není současníky hodnocen jednoznačně, a to ani z hlediska podobnosti či rozdílnosti názorů mezi různými sociodemografickými skupinami, ani z hlediska hodnocení jednotlivých konkrétních kroků či změn. To konečně dokládá také hodnocení změny „celkové kvality života“, což můžeme považovat za jakýsi souhrnný ukazatel. I zde výsledky sice dokládají převažující spokojenost, nikoli však jednoznačně: 63 % lidí hodnotí „celkovou kvalitu života“ pozitivně, 37 % negativně¹⁰ [STEM 2009a].

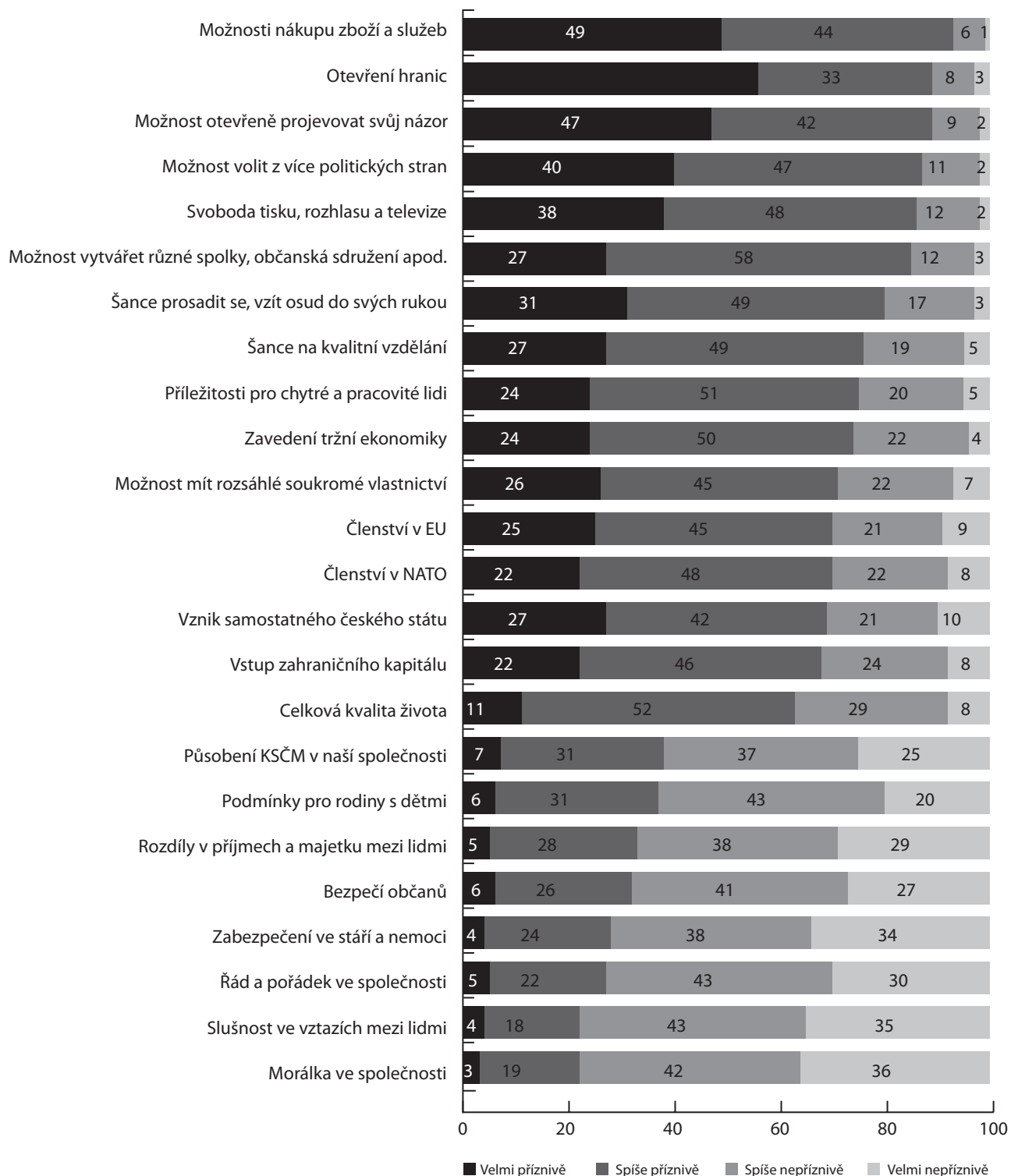
Diskuse a závěry

Výsledky všech tří výzkumů, realizovaných v roce 20. výročí sametové revoluce, mapují související události poměrně podrobně. Jakkoli se na jednotlivá témata a otázky dívají vlastní, mírně odlišnou optikou, vykreslují podobný celkový obraz reflexe těchto klíčových událostí české novodobé historie. Události sametové revoluce jsou v rámci českých dějin vnímány převážně jako období vzestupu, jako pozitivní etapa české historie. Stejně tak je v převážně v pozitivním světle nahlíženo období následující, byť již rozhodně nikoli tak důrazně, jako právě samotný akt změny politického režimu. Je patrné, že sametová revoluce zažehla mnohá očekávání, ovšem zdaleka ne všechna byla naplněna. Kromě toho, změna společenského uspořádání přinesla také mnoho důsledků, jejichž dopad možná nebyl ve chvílích historické změny obyvateli vůbec anticipován, anebo přinejmenším vnímán natolik naléhavě, jak se začalo projevovat později. V souladu s tím, a také s pochopitelnou emocionální vazbou na období před listopadem 1989 u lidí, kteří v něm prožili větší část svého života (být se v žádném případě nemusí přímo jednat o jeho obhajovatele), se ukazuje, že hodnocení rozdílů obou období není tak dramaticky odlišné, jak by zřejmě bylo možné z hodnocení významnosti aktu sametové revoluce očekávat.

K uvedeným faktům se pak navíc pojí posun názorů české veřejnosti, ke kterému došlo ve druhé popřevratové dekádě. Připomeňme, že nejrůznější zjištění všech tří výzkumů prezen-

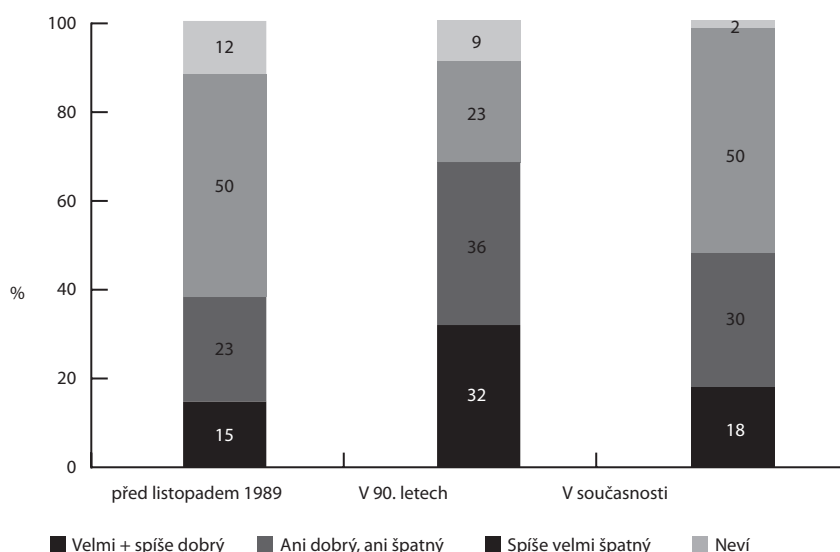
Graf 9: Hodnocení jednotlivých oblastí života společnosti za posledních dvacet let

Za dvacet let, které uplynuly od roku 1989, se hodně změnilo. Když zvážíte všechna pro a proti, jaký máte dnes pocit, jak hodnotíte následující oblasti života naší společnosti?

Zdroj: Výzkum STEM, Trendy 2009/10, n = 1278.

Graf 10: Hodnocení politického systému v ČR před rokem 1989 a po něm

Zdroj: Výzkum CVVM Naše společnost 2009/9, n = 1046, blíže Veselský [2009].

tovaných v této stati ukazují, že v současné české společnosti existuje viditelný rozdíl mezi obrazem prvního a druhého desetiletí následujících po sametové revoluci. Jak bylo jinou formou znázorněno v Grafu 1, zatímco období od roku 1989 do roku 2000 považují dvě třetiny občanů za dobu *rozkvětu* české společnosti a necelá třetina za období *úpadku*, období posledních 10 let je vnímáno znatelně kritičtěji a jako dobu *rozkvětu* ho označuje méně než polovina; naopak nadpoloviční podíl populace ho vidí jako *úpadek*. Tezi o rozdílném vnímání obou polistopadových desetiletí lze doložit rovněž poznatky výzkumu CVVM, z nichž vyplývá, že hodnocení *politického systému* v naší zemi v období první dekády po roce 1989 je podstatně příznivější než hodnocení posledních deseti let.

Pokud bychom měli zjištění vztahující se k rozdílnému hodnocení prvního a druhého polistopadové desetiletí vyjádřit zjednodušenou formulí, mohli bychom použít vypůjčený slogan: „dobře to začalo, ale pak se to nějak pokazilo“. Věnujme se tedy na závěr ještě jednou podrobněji právě této otázce: proč není, přes většinově pozitivní vnímání společenské změny v roce 1989, zdaleka jednoznačně příznivě hodnoceno období posledních dvaceti let, proč z něj má tak velká část veřejnosti smíšené pocity?

Jednou z možných odpovědí je diferencované posuzování vývoje a stavu v jednotlivých oblastech života společnosti, jak bylo předvedeno výše. Zdaleka ne všechny oblasti života lidí doznaly podle veřejnosti zlepšení, v případě některých existenčních aspektů jako jsou sociální jistoty, mezilidské vztahy nebo bezpečnost občanů došlo v jejich pohledu při porovnání s předrevolučním obdobím dokonce k výraznému zhoršení. Právě oblast sociálních jistot a obecněji ekonomického pozadí je přitom možná správným klíčem k rozpoznání příčiny změn hodnocení vývoje po prvním desetiletí. Jak bylo poznamenáno výše, a jak podrobněji popisuje Červenka [2009b],

právě na konci 20. století dochází k prvním výraznějším problémům české ekonomiky. Očekávání prosperity, zažehlá v porevolučních měsících a víceméně naplňovaná během prvních let transformace, tak zažila první výraznější trhlinu. Je nasnadě, že právě oblast sociálních jistot, tak vysoce oceňovaná na předchozím režimu, se mohla ve světle zvyšující se nezaměstnanosti a úsporných „balíčků“ zavedených v roce 1997 stát klíčovou kategorií, měnící pohled obyvatel na vývoj společnosti přelomu tisíciletí. Vedle toho nelze ponechat stranou také již zmíněnou neuspokojivou situaci politickou, která se odrazila například v citelném poklesu volební účasti nebo důvěry politickým institucím [Červenka 2010]. Kombinace těchto faktorů nepochybně stojí za skutečností, že se v české společnosti touto dobou začalo mluvit dokonce o tzv. „blbě náladě“. Kořeny kritického hodnocení prvního desetiletí nového milénia je tedy třeba hledat už v událostech druhé poloviny 90. let a v okolnostech vstupu do druhé porevoluční dekády, který se v Česku odehrál pod prapory jednak opoziční smlouvy, jednak občanských protestů proti ní (Děkujeme, odejděte! nebo tzv. televizní krize). Vzhledem k tomu, že k zásadnímu zlepšení situace ani v oblasti ekonomiky, ani v oblasti politiky nebo mezilidských vztahů v této dekádě nedošlo, není s podivem, že ta si ve vnímání české veřejnosti nese nálepku zhoršení poměrů.

Je proto otázkou, jak bude česká veřejnost reagovat na významné ekonomické a politické změny na přelomu prvního a druhého desetiletí 21. století. Světová ekonomická krize a výrazné změny české politické reprezentace po volbách do Poslanecké sněmovny 2010 nepochybně na hodnocení dalšího vývoje české společnosti vliv mít budou. Jakým směrem se však bude jak vývoj společnosti jako takové, tak jeho hodnocení českou veřejností dále ubírat, bude opět možné empiricky zmapovat až po nějakém čase.

- Balík, S., V. Hloušek, J. Holzer, J. Šedo. 2003. *Politický systém českých zemí 1848-1989*. Brno: MPÚ MU.
- Balík, S., M. Kubát. 2004. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha: Dokořán.
- Brokl, L. 1990. „Problémy přechodu k pluralitní demokracii“. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 4: 249-261.
- Červenka, J. 2006. *Osobnosti a události českých dějin očima veřejného mínění*. Tisková zpráva CVVM. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Vyd. 1. 2. 2006.
- Červenka, J. 2009a. *Postoje veřejnosti k vyrovnání se s minulostí*. Tisková zpráva CVVM. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Vyd. 3. 11. 2009.
- Červenka, J. 2009b. „Veřejné mínění a ekonomická transformace v ČR“. Pp. 195-210 in D. Kunštát (ed.) *České veřejné mínění. Teorie a výzkum*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Červenka, J. 2010. „Občanská kultura v ČR z pohledu výzkumu veřejného mínění.“ *Naše společnost* 8 (2): 3-15.
- Dimitrová, M. 2007. *Významné osobnosti a události české historie*. Tisková zpráva CVVM. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Vyd. 11. 12. 2007.
- Hampl, S., J. Huk. 2010. „Sametová revoluce po 20 letech“. Pp. 107-122 in J. Šubrt. (ed.) *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum*. Kolín: Historická sociologie.
- Kunštát, D. 2010. „Pluralita paměti a komunistická minulost: Česká veřejnost a její reflexe roku 1989 a polistopadového vývoje“. *Naše společnost* 8 (2): 29-39.
- Kunštát, D. 2009. *Názory na sametovou revoluci*. Tisková zpráva CVVM. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Vyd. 3. 11. 2009.
- Slejška, D., J. Herzmann a kol. 1990. *Sondy do veřejného mínění (Jaro 1968, Podzim 1989)*. Praha: Nakladatelství Svoboda.
- STEM. 2008a. *Kdy se Češi zachovali nejstatečněji?* Tisková zpráva STEM 2008.
- STEM. 2008b. *Češi by se měli nejvíce stydět za politické procesy 50. let*. Tisková zpráva STEM 2008.
- STEM. 2009a. *Co nám přinesla svoboda za dvacet let*. Tisková zpráva STEM 2009.
- STEM. 2009b. *Je současný režim lepší než ten před rokem 1989?* Tisková zpráva STEM 2009.
- STEM. 2009c. *Sametová revoluce je jednou z nejvýznamnějších událostí našich novodobých dějin, soudí většina občanů*. Tisková zpráva STEM 2009.
- Šubrt, J., Š. Pfeiferová. 2010. „Nástin teoreticko-sociologického přístupu k otázce“. Pp. 21-30 in J. Šubrt. (ed.) *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum*. Kolín: Historická sociologie.
- Šubrt, J., J. Vinopal. 2010. „K otázce historického vědomí obyvatel České republiky“. *Naše společnost* 8 (1): 9-20.
- Tabery, P. 2009. *Srovnání dnešního života a života před listopadem*. Tisková zpráva CVVM. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Vyd. 3. 11. 2009.
- Večerník, J. 2002. „Výzkum společenské transformace a česká sociologie“. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 1-2: 55-77.
- Veselský M., 2009. *Hodnocení změny politického režimu*. Tisková zpráva CVVM. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Vyd. 3. 11. 2009.

*PhDr. Stanislav Hampl (*1961) je pracovníkem společnosti STEM na pozici vedoucího analytika. V minulosti působil jako výzkumný pracovník v Institutu pro výzkum veřejného mínění při ČSÚ a jako vedoucí oddělení sociálního a politického výzkumu ve společnosti TNS Factum. Je autorem řady výzkumných zpráv a spoluautorem publikací Sondy do veřejného mínění (1990), Kapitoly ze sociologie veřejného mínění (1999) aj. Lze jej kontaktovat na adrese: hampl@stem.cz.*

*PhDr. Jiří Vinopal, Ph.D., (*1978) pracuje jako metodolog a vedoucí v oddělení Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., a přednáší metodologii sociologického výzkumu na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Je autorem publikací: Kognitivní přístupy v metodologii výzkumných šetření: Metoda okamžité validizace (2008), Empirická přístupnost levo-pravé politické orientace (2006), Standardizované dotazování: komunikační a kognitivní aspekty (2006), aj. Lze jej kontaktovat na adrese: jiri.vinopal@ff.cuni.cz.*

*Doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc. (*1958) přednáší sociologii na Fakultě humanitních studií a na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Od r. 2009 vede na FHS UK oddělení Historické sociologie. Je autorem nebo spoluautorem několika knižních publikací (v českém jazyce): Civilizační teorie Norberta Eliase (1996); Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie (2001); Čas a společnost (2003); Historická sociologie (2007, editor), Soudobá sociologie I., II., III. IV. (2007, 2008, 2010 spolu s kolektivem) aj. Lze jej kontaktovat na adrese: jiri.subrt@ff.cuni.cz.*

- ¹ Stať byla zpracována v rámci řešení projektu GAČR 403/09/0862 „Sociologický výzkum historického vědomí obyvatel České republiky“. Text vychází ve velké míře z dat získaných v rámci výzkumu „Aktér 2009“, jedné z etap týmového projektu „Aktéři, rizika a důvěra ve společnosti“, který je součástí výzkumného záměru FSV a FF UK v Praze „Rozvoj české společnosti v Evropské unii: výzvy a rizika“.
- ² *Aktér 2009*: výzkum Katedry sociologie FF UK v Praze, 1071 respondentů starších 18 let, kvótní výběr, prosinec 2009.
Trendy: výzkum Střediska empirických výzkumů (STEM), 1278 respondentů starších 18 let, kvótní výběr, listopad 2009.
Naše společnost: výzkum Centra pro výzkum veřejného mínění (CVVM) Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., 1046 respondentů starších 15 let, kvótní výběr, září 2009.
- ³ Zejména tiskové zprávy z výzkumů CVVM SOÚ AV ČR, v.v.i., [Červenka 2006, Dimitrová 2007, Červenka 2009a, Kunštát 2009, Veselský 2009, Tabery 2009] a STEM [2009a, 2009b, 2009c].
- ⁴ V textu se držíme tohoto rozšířeného označení, i když si uvědomujeme, že z teoretického hlediska mohou být proti němu vznášeny jisté výhrady.
- ⁵ Jakým způsobem jsou v našem výzkumu tyto pojmy chápány, přibližuje stať „Nástin teoreticko-sociologického přístupu k otázce historického vědomí“ [Šubrt, Pfeiferová 2010].
- ⁶ K ještě podrobnějšímu kontextu v podobě historického vědomí obyvatel České republiky, jejich pohledu na české dějiny a povahu historického procesu viz Šubrt a Vinopal [2010].
- ⁷ Hlavní empirické informační zdroje k tomuto tématu představují: výzkum Centra pro výzkum veřejného mínění „Naše společnost“ ze září 2009 [Kunštát 2009, Tabery 2009, Veselský 2009], a výzkum série „Trendy“ společnosti STEM z listopadu 2009.
- ⁸ Podrobněji včetně srovnání výsledků průzkumů z let 2009 a 2005 viz v [Červenka 2009a].
- ⁹ Na druhé straně pozitivněji než za minulého režimu jsou dnes hodnoceny oblasti, jako je přístup k informacím, možnost cestovat, možnost žít svobodně, možnost otevřeně říkat své názory, přístup ke kultuře a životní úroveň, zahraniční politika a životní prostředí. Podrobnější výsledky výzkumu CVVM viz v [Tabery 2009].
- ¹⁰ O rozporuplnosti změn, které se u nás odehrály za posledních 20 let, a stavu vyrovnání se s minulostí svědčí také to, že zhruba tři pětiny lidí vnímají současné působení KSČM v naší společnosti jako negativní, pro zbývající přibližně dvě pětiny občanů je činnost KSČM příznivou skutečností [STEM 2009a].